

ТОТАЛИТАРИЗАМ И НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ

Срђан Милашиновић

Полицијска академија, Београд

Апстракт: У раду аутор указује на могућност појаве тоталитарних тенденција у политичкој пракси појединих развијених либерално демократских држава а које су по својој форми битно другачије од оних „класичних“ нацистичког, фашистичког или стаљинистичког типа. Ипак због тога нису ништа мање опасне. Корени неототалитаризма налазе се у самој природи неолибералног капитализма, његовој идеологији и профиту као основном циљу. Томе доприноси и колонијално-империјална традиција високоразвијених западних држава и њихова све више милитаризована привреда. Посебну улогу у процесима тоталитаризације имају медији и савремени информациони системи који пружају неограничене могућности манипулисања и уобличавања јавног мњења. Због тога се данас као императивне намећу опомињуће речи Алексис Де Токвила од пре два века да о држави и власти не треба судити по томе да ли је она у рукама многих или неколицине, већ по томе колико је њој допуштено да чини. Кључне речи: неототалитаризам, неолиберализам, империјализам, терор, Запад, демократија, људска права и слободе

1. ТОТАЛИТАРИЗАМ КАО САВРЕМЕНИ ДРУШТВЕНИ ФЕНОМЕН

Израз тоталитаризам је настао у међуратном периоду као генерички појам за совјетски, фашистички и националсоцијалистички режим (Глеасон, 1995), да би се након Другог светског рата протегло на све остале режиме које су успоставиле комунистичке партије. Иако је јасно да између појединих

међуратних и послератних тоталитарних режима постоје разлике, они су ипак довољно слични да би се као група разликовали како од уставних тако и од старорежимских апсолутистичких држава. (Молнар, 2000) Зато појам тоталитаризам, упркос многобројним критикама које је последњих деценија претрпео, и даље остаје најадекватнији за приказ реалности у којој једна партија и (или) њен вођа, ослањајући се на необуздани терор или страховладу у потпуности обесмишљавају грађанске институције, покоравају грађане државе својој власти, присиљавају их на слепу послушност и уређују њихов јавни и приватни живот.

Иако је завршетак хладног рата омогућио излазак историјских и друштвених наука из дневнополитичких погрешака и отворио могућност да се став према тоталитаризму заузме без идеолошког излагања „оптужбама било за антикомунистичке предрасуде, било властите тоталитарне тежње“, (Söllner, 1997) треба истаћи да је савремено стање теоријске мисли о тоталитаризму још увек под снажним утицајем како ранијих идејних (идеолошких) струјања тако и идејно-политичке опредељености писаца. (Куљић, 1999) Зато се може извести хипотеза да је тоталитаризам као теоријска категорија највећим делом идеолошки оптерећена а деломично и научно запостављена тема. Неки од разлога за такво стање садржани су и у мишљењу да је победом либералне демократије и нестанком европског система реалсоцијализма време тоталитаризма у потпуности нестало са историјског хоризонта, док се могућност појаве нових тоталитарних држава или друштава пореди са орвеловском визијом света или са утопијом. Насупрот њима постоје и мишљења да су таква уверења неоснована, јер се један број високоразвијених западних друштава сусреће са снажном тенденцијом настанка тоталитаризма у нешто другачијој форми од оног „класичног“ нацистичког, фашистичког или стаљинистичког типа. Притом, у савременој социологији и политикологији, често се губе из вида још неке важне чињенице: прва да тоталитаризам, као структурно условљена политичко-културна и социопсихолошка појава није стање, већ перманентна историјска могућност која проистиче из логике либералног капитализма и модернизације (модерне) као једна од њених могућих резултанти; и друга, да су носиоци тоталитаризма, форме његовог испољавања, као и количина терора и жртава, историјски променљиве категорије. (Видојевић, 1997)

Због тога је неопходно указати на суштину и основне елементе тоталитарног феномена и тоталитарне државе, како би се могле према мишљењима ауторитета социолошко-политиколошке мисли сагледати реалне могућности за настанак тоталитаризма у неким високоразвијеним државама либералног типа на

прелазу двеју епоха. Тим пре уколико се узму у обзир радикалистички ставови појединих званичника светске политике попут Роберта Купера, лабуристе и личног саветника за спољње послове актуелног премијера Велике Британије Т.Блера, који је изазвао оштре расправе и полемике у западној јавности својим размишљањем о стварању „новог империјалног либерализма“. Навешћемо само неке идеје и ставове које је поменути аутор објавио под насловом *The Liberal Imperialism* у *The London Observer* 7. априла 2002. године. „Западни свет треба да се навикне да користи два аршина. Између себе треба да поступамо по закону и у оквиру отвореног кооперативног система безбедности. Али када се ради о државама које се налазе изван постмодерног европског континента, треба да се вратимо оштријим методама претходних раздобља: сили, превентивним нападима, лукавству, укратко, свему оном што је потребно да би смо се бавили онима који још живе у добу рата свакога против свих, где је хаос правило а рат начин живота као у XIX веку. Ми између себе поштујемо закон. Али када делујемо у џунгли, морамо да прихватимо закон џунгле. Зато иако су речи империја и империјализам у Европи озлоглашени термини, могућност, ако не чак и потреба за колонизацијом, једнако је снажна као што је била у XIX веку. Нама је потребан нови облик империјализма, прихватљив са становишта људских права и космополитских вредности. Империјализам који има за циљ, као сваки империјализам, да уведе ред и организацију. Као некада Рим, Запад ће становницима империје наметнути неке од својих закона, дати им мало новца и изградити мало путева“.

Не улазећи у мотиве поменутих ставова треба истаћи и један савремени парадокс који се изражава у виду ревитализације и поновног увођења у политички речник XXI века појмова из minulih епоха, као што су протекторат или проконзул,¹ што умногоме подсећа на сизеренство, за које се претпостављало да је ствар мрачног средњевековља. Такође, пре било какве анализе неототалитарних тенденција у политичкој пракси појединих модерних либералних демократија, треба истаћи да су „класични“ тоталитаризми били окренути према „унутра“, односно спроводили су свој утицај најдаље унутар својих граница или граница својих империја, док су савремене неототалитарне тенденције појединих држава, усмерене и према другим државама и народима,

---

1 Америчка окупација Ирака, с америчким проконзулом у Багдаду представља најсвежији пример. Детаљније у: Брзезински З.: *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, 2004. ЦИД, Подгорица, 2004 стр.135-137

у чему је садржана и квалитативна разлика у односу на онај који је постојао пред и непосредно након Другог светског рата.

Појмови тоталитарно и тоталитаризам спадају у ред модерних појмова и припадају реторици модерног доба са битно идеолошким значењем.² Готово сви аутори који су писали о тоталитаризму сматрали су да је то нов и јединствен социо-психолошки и политички феномен карактеристичан за XX век. По њиховом мишљењу есенцијална одредница тоталитаризма је корпус заједничких одлика фашизма, нацизма и комунизма. Ф. Нојман, К. Ј. Фридрих и З. Бжежински користили су тај израз да опишу два типа друштва, нацизам и стаљинизам, док су Х. Арент, Р. Арон, а посебно творац „отвореног друштва“ К. Попер, сматрали да тоталитарно друштво има дубљу историју и да потиче из Хегелове филозофије историје. Тако се као основна обележја тоталитаризма најчешће наводе: постојање једне монополистичке државне партије која врши апсолутну политичку, привредну и медијску контролу над друштвом; претварање правне у полицијску државу; званична идеологија; и свођење културе на пропаганду. У свему томе, пресудан фактор чини терор док је страх пред непријатељем (најчешће ирационалним) интегративни елемент и основни принцип датог политичког режима.

Полазећи од одређења тоталитаризма које су дали класици теоријске мисли и узимајући у обзир актуелно понашање моћних држава, пре свих САД, поједини западни аналитичари, износе тврдњу да се у неким модерним високоразвијеним либералним земаљама јављају сви елементи тоталитаризма. То су према мишљењу професора универзитета у Лорени, Е. Влајкија следећа обележја: 1) Наметнута идеологија „слободних избора и слободног тржишта“ која обухвата све виталне аспекте савремене људске егзистенције с претпоставком да сваки појединац, народ и цивилизација треба да се придржавају те идеологије. Притом та идеологија се карактеристично

---

2 Амерички совјетолози Бењамин Барбер и Херберт Спиро међу првима су тоталитаризам приказали као вредносно оптерећен појам који је најчешће коришћен за афирмацију једног (америчког) и дијаболоизацију другог (совјетског) система предлажући да га истраживачи напусте. Такође и Љ. Тадић у раду *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988. стр.362, сматра, да су изрази тоталитарна држава, тоталитарно друштво, тоталитарна економија, тоталитарна револуција, тоталитарни режим, тоталитарна идеологија, тоталитарно планирање, тоталитарна управа, постали некако у исти мах и идеолошко пропагандне етикете и теоријски појмови. Међутим, имајући у виду поратну блоковску поларизацију света, споран је постао не само појам тоталитаризма, него и сам појам демократије, с чијег се становишта оспорава тоталитаризам. Сличног мишљења је и Арент, Х.: *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1998

усредсређује и пројектује у правцу савременог коначног стања човечанства; 2) Формални вишепартијски систем који је у ствари једнопартијски. То значи да све политичке партије новог тоталитарног друштва, ма како се звале имају заједничку идеологију, циљеве и понашање; 3) Систем терористичке полиције, јавне и тајне, под контролом владара „новог светског поретка“, користећи класичну бруталност, модерну науку, централизовани информативни систем, бихејвиоралну психологију и војну организацију, усмерен је против ниже класе и сваког, рачунајући и друге државе, ко се активно супротставља већ описаној идеологији; 4) Технологија, средстава војних институција и војне ефективе готово је потпуно под монополом и контролом уске политичко-привредне елите; 5) Скоро апсолутна контрола и усмеравање читаве светске привреде посредством мултинационалних корпорација, међународних монетарних институција, тајних акција и војних инвестиција. (Влајки, 1999)

Иако се из радова о тоталитаризму могу уочити неке његове константе (страх, етатизација привреде и строго контролисано политичко понашање, идеолошки монопол од стране једне масовне партије и терор), данас се посредством њих, према мишљењу професора Видојевића, „веома тешко могу идентификовати друштвени процеси који се могу једним делом окарактерисати и као тоталитарни“. Разлози су садржани у томе што:

- прво, анализе тоталитарног феномена полазе највећим делом од искустава шпанске, нацистичке и руске револуције, чиме се поистовећују историјски врло различите појаве, а притом се тоталитаризам сматра инциденталним историјским догађајем;
- друго, у тумачењу и дефинисању тоталитаризма полази се од одређених социо-структурних услова (свеопшта друштвено-економска криза, аномија и друштвена дезинтеграција повезана са идеологијом насиља ултрадесничарских, расистичких, верско-шовинистичких, екстремно-националистичких или револуционарно-класних покрета) и не узима се у обзир чињеница да тоталитаризам може настати и из обиља исто колико и из беде. У анализама се запоставља чињеница да тоталитаризам није само друштвено-политички већ и духовни феномен колективне агресивности која се рађа како из сиромаштва, декласираности и беде, тако и отуђености, „бекства од слободе и бесмисла масовног потрошачког друштва;
- треће, феномен тоталитаризма се углавном везује за апсолутни монопол једне „револуционарне партије над целином друштва и не сагледава могућност тих тенденција и у вишепартијским системима;
- четврто, у анализима тоталитаризма се не разматра могућност трансформисања либерализма у тоталитаризам, односно могућност да високо-

развијене државе либералног типа могу имати тоталитарне тенденције у свом будућем развоју;

- пето, у њиховим одређењима тоталитаризма не уважава се могућност постојања осим унутрашње и спољнополитичке димензије тоталитаризма и тоталитарних тенденција; и
- шесто, феномен тоталитаризма анализиран је под снажним утицајем с једне стране, страхота Другог светског рата, а с друге, те анализе садржавале су делом и идеолошку димензију прилагођену периоду хладног рата.

Због тога, да би се потврдила или искључила хипотеза о могућности настанка тоталитаризма у постмодерној, односно постиндустријској епохи, као и могућим тоталитарним тенденцијама у политичкој пракси неких западних држава, неопходно је суштинска обележја и критеријуме тоталитаризма, које су дали класици социолошко-политиколошке мисли, допунити и прилагодити другачијим политичким и уопште друштвеним оквирима савременог периода. У супротном, било би то ништа друго до поступак грубог механичког детерминизма, лишен свих објективних и рационалних садржаја. У том смислу неопходно је сагледати:

- да ли конкретан систем или политички режим омогућава појаву радикалних алтернатива самом себи, на унутрашњем и планетарном нивоу, и какав је његов однос према партијама, покретима, политичким личностима и системима који ту алтернативу оличавају;
- какав је положај и функција агенција силе, пре свега армије и полиције (јавне и тајне) у политичком систему и свакодневном животу, као и то, каква је улога војно-индустријског комплекса у националној и глобалној привреди као и у доношењу битних политичких одлука;
- колико се уважавају суверенитет, равноправност и људска права у међународним односима, а посебно између моћних и у сваком погледу слабих;
- у којој мери спољну политику једне или више држава карактерише насиље и терор, као и то колико ту политику карактерише перманентно произвођење „програмираних“ спољњих непријатеља и контрадикторних уверења која се намећу јавном мњењу (нпр., санкције и војна окупација постале су сигуран и ефикасан метод и „неопходан пут ка миру“, „хуманитарно бомбардовање“, „колатерална штета“ и сл.); и
- у којој мери су савремени медији зависни од уског круга политичке елите и да ли је заступљен процес униформизације политичке свести који се

спроводи посредством савремених информационих система и медија. (Видојевић, 1999)

Без сагледавања и примене тих критеријума, тоталитаризам данашњег времена није могуће препознати. Без њих измиче из поља анализе свеобухватност потчињавања насилничкој моћи државе (држава), не само на унутардруштвеном, него и на планетарном нивоу, јер свеобухватност потчињавања таквој моћи јесте суштина тоталитаризма. Разлике међу његовим облицима односе се на модалитет тог потчињавања, врсту и количину насиља чији су они израз, интериоризацију насиља или његову грубу спољашњу примену. Тек применом тих критеријума може се релативизовати неутемељена тврдња да се земље либералне демократије након пораза нацизма и фашизма у Другом светском рату, не могу кретати ка неком облику тоталитаризма. Притом, тај априоризам чини једно од основних ограничења теоријске позиције већине западних аутора, који су се бавили проблемом тоталитаризма.

Истовремено, из ставова које износе класици мисли о тоталитаризму, не може се уочити дубља социјално-структурна, политичка, културна и етичка условљеност евентуалних тоталитарних тенденција у политичкој пракси неких високоразвијених постмодерних држава. Зато је у анализи тога феномена нужно поћи од ширих историјских и друштвених оквира у којима је тоталитаризам настао почетком ЦЦ века и чинилаца који су га произвели. То подразумева у првом реду осврт на настанак либералног капитализма и модернизацију као дубоко противуречних процеса, који су једним својим током развоја произвели, осим свеукупног друштвеног и цивилизацијског напретка, демократију, правно уређену и социјалну државу, потрошачко друштво али и тоталитаризам као регресивну и дубоко инволутивну социо-културну појаву.

2. ИСТОРИЈСКИ И ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ КОРЕНИ ТОТАЛИТАРИЗМА

Само на први поглед изгледа ненаучно, анахроно па и парадоксално мишљење да је тоталитаризам настао са појавом грађанске класе, односно епохе модернизације (модерне) и либералног капитализма, унутар њих, и као један од њихових праваца и резултата развоја. Но, уколико се у поље анализе уврсти чињеница да су и модернизација и либерални капитализам противречни и временски ограничени процеси, тада се корени тоталитаризма али и његова генеза не могу тражити изван тих процеса. Тако се модерна и модернизација, као западни пројекат ширења хоризонта слободe у све већим оквирима рационализације, током читавог свог развоја кретала у смеру веровања у супериорност рационалне мисли (ума), неограниченог прогреса науке и

технологије, развоја производних снага и особаћања од нужности природних сила, егзистенцијалне беде и оскудице појединаца и колективитета и уопште у смеру еманципације и друштвеног напретка.³ С друге стране, либерализам као економско-политичка доктрина, идеологија и стратегија развоја младе грађанске класе, заснована на највишим начелима филозофије природног права (Lok, Russo) реafirмисала је и рационализовала њене темељне принципе. Рушећи феудалне оквире, где је наслеђе било главна друштвена вредност, либерализам као доктрина и политичка пракса обогатио је свет и цивилизацију политичком еманципацијом и идејом слободе и једнакости као идеалима којима се тежило током читавог развоја људског друштва. Одатле су проистекли конститутивни принципи модерне епохе: владавина права, институционална заштита слобода, слободно грађанско и политичко удруживање и уопште слободна и критичка јавност. Трајне тековине либерализма и епохе модерне осим слободе, су и парламентарна демократија, правна држава, секуларизација, савлађивање природних сила, политичка еманципација колонија, „потрошачко друштво“ и слично. Међутим, ово је само једна страна модернизације и либерализма као друштвених процеса.

Друга страна тих процеса одвијала се кроз принуду и насиље или барем посредством принуде и насиља. Акумулација капитала спојена са модернизацијом за последицу је имала и акумулацију моћи и принуде, што је произвело рушење заостале социјалне структуре феудализма, а потом и апсолутизацију државе, класе, нације, вођа, колонијализам, империјализам, расизам,⁴ светске ратове, високоорганизовано и технолошки усавршено системско и друштвено насиље, разарајући однос према човековој природи и дехуманизацију. Осим тога, модерна технологија, како то истичу критичари масовног друштва, када је била спојена са фанатизованом мржњом и култом насиља, производила је отворен терор, нацизам, фашизам, стаљинизам и

---

3 Епоха модерне се у историографском смислу тумачи као период који отпочиње у европском културно-политичком кругу са ренесансом и реформацијом (XV – XVI век) и свој континуитет наставља преко првих грађанских револуција, индустријске револуције (XIX века) светских ратова XX века све до друге половине седамдесетих година прошлог века. Такође, епоха модерне се идентификује и са секуларизацијом, тј. посветовљењем, најпре западне, а затим и свих других култура услед снажног напретка нововековне науке и технике, те афирмације политичке и економске аутономије човека као индивидуума.

4 Голдберг Д.Т. сматра да иако би требало бити обрнуто, модерна и либерализам су подстакли успон расизма притом наводећи да су и многи угледни либерални мислиоци и филозофи попут Д. Хумеа, и Ј. С. Милла били расисти. Goldberg, D.T.: *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Blachwell, Oxford, 1993

високотехнолошка мучилишта (холокауст, Аушвиц).⁵ Отуда се политичка еманципација, рационализација сфере економије и производње, научно-технолошки прогрес и свеколики друштвени напредак, као и поредак неслободе и тоталитаризам, посебно насиље и његова технологизација појављују као два пола и садржаја процеса модернизације и либерализма.

Исходишта тоталитарних тенденција модернизације и либералног капитализма садржана су у самој противречној логици капитала, односно проистичу из нужности његове концентрације и централизације и „слепе“ потребе за профитом, која је резултирала покоравањем других земаља и тржишта, или прецизније, колонијализмом и империјализмом у претходна два века и неоимперијализмом на почетку трећег миленијума. Како истиче Х. Маркузе „либерализам је тај који из себе ствара тотално-ауторитарну државу, као њено властито довршавање на вишем ступњу развика“, односно тоталитарна диктатура је, кажу К.Фридрих и З. Бжежински, логичан наставак извесних црта „модерног индустријског друштва“, често називаног „капитализам“. У сваком случају, „тоталитаризам у његовој класичној - нацифашистичкој, и стаљинистичкој варијанти - легитимни је производ једног од развојних токова модернизације.“ (Видојевић, 1997) Но да би тај феномен био до краја промишљен и разјашњен, потребно је указати на противречности и ограничења либералног капитализма као политичке праксе и филозофије слободе.

Индивидуалне слободе, владавина права и парламентарна демократија, само су неки од елемената либерализма. Његову структуру чине још и приватна својина, тржиште, профит и новац. С тим се природно јављају начела сурове конкуренције, „вучјег стања“, одговорности за властиту судбину, ризик приватне иницијативе и поредак неједнакости. А поредак неједнакости, посебно оне екстремне неједнакости, може се одржавати само уз помоћ силе која природно тежи тоталном потчињавању и тоталној моћи. Тиме је либерализам као политичка пракса од својих зачетака унутар себе противречан и ограничен, „јер су идеали једнакости и слободе могући само за оне који поседују ефективну приватну својину. Осим тога и демократија као конститутивни елемент либералног капитализма више је његова инструментална вредност него нужност.“ (Видојевић, 1997) У стварности, однос између њих је веома

---

5 Бауман, З. доказује да је модерна донела многе користи човечанству али и да је произвела холокауст и технолошка мучилишта као последицу бирократске рационалности. Основни разлог за то је сматра Бауман што модерна раздваја морал од рационалности и техничке усавршености. Bauman Z.: *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press, New York, 1989

сложен. Теза либералних теоретичара да је либерализам проширио хоризонте демократије несумњиво је тачна уколико демократију узмемо у њеном правно-институционалном, односно процедуралном смислу. Сасвим је други случај ако се она посматра у њеној супстанцијалној односно етичкој димензији.⁶ Како истиче Н. Бобио, „либерална држава није нужно демократска: наиме, постоје у новијој историји примери либералних држава у друштвима у којима је учешће у управљању било строго ограничено на класе богатих. Стога демократски начин владавине не проистиче нужно из либералне државе... Либерали модерних времена, са своје стране, били су од почетка крајње сумњичави према свим облицима народне владавине, током целог XIX века и касније, они су подржавали и бранили ограничено право гласа.“ (Бобио 1995)

Друго ограничење либерализма и либералног капитализма уопште проистиче из колонијалне и империјалне политике држава у којима је настајао. Да би постигао циљ привредно-производне рационалности, неограничен развој науке и технологије, смањио стално растућу беду, кризе и револуционарне идеје, либерализам је морао не само да разбије окове феудалне везаности, а кмета преобрази у слободног индустријског радника, већ и да обезбеди нова тржишта. То се постигло најпре колонизацијом, а потом и империјалним освајањима. Како је још пре једног века британски државник Сесил Роудс истицао, „моја идеја решења криза и социјалних проблема, нпр. да би се спасило 40 милиона становника Уједињеног краљевства крвавог грађанског рата, ми колонијални државници, морамо да стекнемо нове земље, да средимо вишак становника, да створимо нова тржишта за робе произведене у фабрикама и рудницима. Империја, као што сам увек говорио, питање је опстанка“. (Барнет, 1983) Али, у реализацији својих циљева и вредности (слободе, једнакости и привредне рационалности) либерализам и либерални капитализам су допринели и уништењу многих култура и цивилизација. Сасвим је свеједно да ли је том приликом коришћена културна асимилација, „историјско“ или „неисторијско“ насиље.⁷ Тиме је у мери у којој се однос слободе, демократије и власништва на

---

6 Голдберг, Т., сматра да се модерна либерална вера у моралну једнакост и слободе није протегла на оне које су освојиле или поробиле колонијалне силе. Вероватно не изненађује но показало се да су разумни, дакле аутономни и једнаки субјекти просветитељског пројекта (модерне и либерализма) били искључиво белци, тј. Европљани. Goldberg, D.T. *ibid.* p.36

7 „Да би се створила Америка, потребно је било скоро 300 година, водити геноцидне ратове против америчких домородаца, што је нагнало савремене историчаре да америчку експанзију оцене пре као *инвазију* него као *насељавање*. Ови ратови који представљају један од најдужих низова

унутрашњем плану смањивао, у тој мери у односу на друштва која не припадају кругу богатих империјалних држава тај однос увећавао.

Овим се сасвим оправдано поставља питање: да ли у постиндустријској односно постмодерној информатичкој епохи, са планетарним продором неолиберализма као идеологије и политичке праксе постоје могућности за настанак неког облика тоталитаризма. Одговори су различити. Идеолози глобализације и постиндустријског друштва полазе од детерминистичког става да напредак науке, технолошки и информатички развој носи у себи потенцијале универзализације производње и друштвени развитац уопште. Тоталитаризам за њих спада у историјски експес који није повезан са било којим аспектом технизације и модернизације. Посматрано из тог угла теоретичари глобализације су свакако у праву, јер техника сама по себи није ни добра ни лоша, она као таква не производи ни насиље ни терор. Међутим, они не узимају у обзир разматрање унутрашње ограничености и противуречности капитализма, посебно (нео)либерализма као идеологије и политичке праксе као ни све, а посебно оне екстремне аспекте његовог споја са екстрамодерном технологијом. Осим тога, мондијалисти не узимају у обзир још две важне чињенице: прву, да „слобода и насиље, благостање и сиромаштво, грађански мир и рат напољу, веома често иду заједно. Први чланови ових опозитних парова важе за поредак у тим државама, други за њихову политику према осталима народима и државама. Демократија изнутра, производи хегемонију споља.; и другу, да модерна техника и технологија, спојене са „културом“ насиља, свесно подстицаним и усмеравањем осећањима мржње према неком објекту-непријатељу, терором и силом закономерно производе модерни тоталитаризам.“ (Видојевић 1999) Зато се ти аспекти морају узети у обзир уколико се жели објективизирати хипотеза о могућим тоталитарним тенденцијама у политичкој пракси неких савремених високоразвијених држава.

етничких сукоба у модерној историји, окончани су истребљењем, а не поделом моћи. Мада овај податак изазива данас пуно узнемирења, немогуће је замислити постојање САД у случају да су следили један разумнији правац. Јер са америчке тачке гледишта, један разуман компромис, захтевао би да се по речима Т. Рузвелта- један огроман континент остави по страни као забран за дивљач. Schwarz, B.: *Mit o raznolikosti: američki vodeći izvozni artikali*, Sociološki pregled, No.1/96 str.108

3. ОБЕЛЕЖЈА НЕОЛИБЕРАЛНОГ ТОТАЛИТАРИЗМА

Уколико се критеријуми тоталитаизма дати од стране класика социјолошко-политиколошке мисли допуне: идеологијом неолиберализма, свеобухватним потчињавањем „слепим“ моћима капитала, култу профита и државе, не само на унутар-друштвеном, него и на глобалном нивоу, као и могућношћу манипулисања, односно идеолошког уобличавања јавног мњења савременим информационам и комуникационим средствима, уз неговање култа насиља посредством мас-медија, онда се може претпоставити да тоталитаризам није само историјска инциденција нити појава која је негативан елемент у развоју западног историског и културно-политичког круга. Тој претпоставци иде у прилог актуелно понашање моћних држава, пре свих САД, које настоје да концепцију својих правила, институција па и схватања слободе и једнакости, морала и културе, наметну као универзалне, било посредством моћи долара или бруталним високософистицираним насиљем и терором у виду завођења санкција или у крајњем војним интервенцијама. Како наводи водећи геостратег данашњице З. Бжежински, „од краја Другог светског рата САД су водиле два велика рата у којима је погинуло готово 100000 америчких војника, око шест релативно значајних војних операција с мањим америчким губицима, те извеле ваздушне нападе на најмање три стране престонице, без да су иједном службено објавиле рат.“ (Бжежински 2004) То наводи бројне аналитичаре на закључак да је у току процес стварања неке форме планетарног тоталитаризма. Ти закључци проистичу првенствено из чињенице „добровољног“ или присилног потчињавања читавих народа и држава принципима, политици и националним интересима једне глобалне супер силе. А управо потчињавање и насиље, без обзира на модалитете, врсту и количину насиља и терора, унутардруштвено или орјентисано према другим државама или народима, чине суштину тоталитаризма.

Далеко од тога да се америчко друштво које је обогатило цивилизацију Декларацијом о независности, слободарским духом, демократијом и огромним развојем производних снага може поистоветити са тоталитаризмом. Али, поједини аспекти њене економске и спољне политике по свом садржају имају милитантне и тоталитарне аспекте, од потчињавања света долларом, технологијом, масовном културом до војног интервенционизма. Ти тоталитарни импулси своје извориште и упориште налазе у једном уском делу америчког друштва, пре свега у оном који је суштински заинтересован за производњу и продају средстава насиља зарад огромних профита.

Проистиче да су милитантне и тоталитарне тенденције и потенцијали у првом реду условљени структуром и значајем војно-индустријског комплекса у политичком и економском систему појединих високоразвијених западних земаља и САД.⁸ Тако данас готово да нема привредне гране која донекле не зависи од војних програма и инвестиција, које се мере стотинама милијарди долара годишње.⁹ Зато влада САД итекако мора водити рачуна о задовољавању интереса војно-индустријског комплекса, макар и изазивањем и вођењем ратова, јер како истиче З.Бжежински, “велике силе и даље ће унапређивати и развијати нова оружја, па задржаваће технолошке предности над њима остаје битном прекупацијом америчке националне сигурносне политике.” (Бжежински, 2004) С друге стране, то природно условљава стварање чврсте спреге између војне бирократије, врхова крупног капитала, моћних медијских кућа и појединих високих научних институција. Истовремено то производи околности да војна индустрија, насиље унутарсистемско и оно окренуто ван, и бизнис постају логичан и нераздвојив сегмент посмодерног друштва. О томе довољно говори и перманентан раст војног буџета САД који је од 379 милијарди долара за 2003 годину нарастао на 450 милијарди у 2004 години, о чему поједини западни аналитичари кажу: „војни буџет Беле куће је план за америчку гарнизонску државу, наоружану до зуба, са региментованим становништвом, земљом која је у непрекидном стању рата у једном или другом далеком подручју света. У условима растућих социјалних потреба код куће, и без неког значајног војног супарника у иностранству, влада САД-а ипак намерава да потроши више од 1 милијарде долара дневно на војну машинерију“. (Патрицк, 2004). Произилази да је милитаризација привреде (у смислу производње и продаје средстава рата) саставни елемент економског система високоразвијених земаља, али и пирамиде моћи, пре свега моћи војно-индустријског комплекса и политике капитала интернационалне снаге. Те околности истовремено имају

---

8 Органска повезаност крупног капитала, политике и врхова војне структуре није само обележје Сједињених Држава, и у неким другим високоразвијеним земљама, нпр. Јапану, војна индустрија је постала водећа индустријска грана. Тако је 2000. године Велика Британија издвојила за производњу савременог оружја близу 20. милијарди долара; Француска 19; Немачка више од 10. милијарди долара.

9 Према неким подацима, више од 30000 америчких предузећа егзистира искључиво од војних уговора, а других 150000 зависи од рада по војним уговорима. Томе треба додати да у америчком у војно-индустријском комплексу ради око 55 милиона људи а да посредно од њега зависи још око 50 милиона страновника; затим да више од 40% светске трговине оружјем и војном опремом отпада на САД јер Пентагон годишње склапа преко 20000 уговора о продаји оружја од чега је током 1998 године профит надмашио 19 милијарди долара. (Friedman 1998)

и своју теоријско-идејну основу и оправдање у радовима неких истакнутих теоретичара, по којима је сила и борба за моћ један од основних циљева сваке државе, односно да се једино уз помоћ силе могу реализовати циљеви унутрашње и спољне политике. Тако је Q. Wright сматрао да се национални интереси у међународним односима могу остварити само применом силе, те да је она основна карактеристика ових односа. (Wright, 1965) Ј.П. Арон тврди да је „међународна политика увек била од свих призната за оно што она јесте, а то је политика силе. (Арон, 1962) Још су одређеније тврдње Х. Витинга да је политика сама по себи борба за власт и силу, те је самим тим и свака политика - политика силе. (Whitting, 1956)

Амерички социолог Р.Милс описао је ту тенденцију у савременом друштву још пре пола века, а она је изузетно актуелна и данас. Овај теоретичар тај феномен изражава на следећи начин: „Господари рата стекли су одлучујући политички значај, а војна структура је сада знатан део политичке структуре. Привидна перманентна војна претња погодује војним круговима и контроли над људима, материјалом, новцем и влашћу... Практично све политичке и економске акције сада се оцењују у смислу војне дефиниције реалности... Виши господари рата докопали су се чврстих позиција у елити савремене власти... Од три врсте кругова који чине елиту моћи данас, војни је добио највећи део колача иако су се и корпоративни кругови ушанчили у јавним круговима одлучивања.“ (Милс, 1998)

Тоталитарне тенденције на крају XX и почетку XXI века, битно су другачије од оних које су чиниле суштинска обележја класичних тоталитаризама нацистичког, фашистичког или стаљинистичког типа. Новост је у другачијим основама на којима настају, као и формама у којима се манифестују. Та претпоставка може се сагледати кроз следеће:

Прво: Тоталитаризми прве половине XX века били су антилиберално усмерени, јер су негирали основна начела либерализма као филозофије слободе. Савремене тоталитарне тенденције у политичкој пракси појединих високоразвијених држава настају једним делом на основама доктрине и идеологије неолиберализма, наступајући у име борбе за слободу, демократију, људска права, слободне изборе и слободно тржиште. „Радикални неолиберализам као идеологија планетарне експанзије капитала, економске, политичке и војне моћи САД, обухвата готово све аспекте савремене људске егзистенције с претпоставком да сваки појединац, народ, држава и цивилизација треба да се придржавају ове идеологије.“ (Влајки, 1999) Намећући своју концепцију слободе, правила, институција, потрошње и уопште културе, као универзалан

модел, потиру се не само основе просветитељске мисли и либерализма, већ и слобода и демократија у супстанцијалном и етичком смислу. У том смислу је сасвим оправдана тврдња Е. Хобсбаума да „ништа није опасније од царства која бране своје сопствене интересе замишљајући себе да тако чине услугу човечанству“. (Хобсбаум, 2003) Одатле проистиче да је свако наметање, па и наметање слободе, не само њена негација већ и форма поробљавања, без обзира на то да ли се при томе присила и терор појављује као „радикално зло“, како га је одредила А. Харент. Притом, испољавајући снажну црту искључивости не само према другачијем схватањима слободе и једнакости, већ и у настојању за преобликовањем света на принципима глобалног тржишта, свести и културе, идеологија неолиберализма изражава сва обележја тоталитарне идеологије.

Идеологија неолиберализма садржи у себи не само искључивост већ и снажна империјална обележја, а тиме и компоненту државног насиља. Тако се неолиберализам претворен у државну политику и идеологију често ставља изнад права и слобода, када је реч о правима и слободама других народа и држава, ради заштите националих и других интереса Запада, толеришући и употребу отвореног насиља. Употреба, чак и глорификација системског насиља у име државног разлога представља ону тачку која је заједничка либерализму и тоталитаризму и поред великих разлика у погледу политичког режима и доктрине међу њима. Међутим, те разлике постају ирелевантне за оне државе и народе који су објекти насиља у име либералних вредности. Како тврди професор Видојевић, „чак и када постоје изразито ауторитарни и прототалитарни модели власти у појединим државама, употреба спољашњег насиља ради рушења тих режима ставља у исти раван рушиоце и те режиме, јер жртве су највећим делом они који су најмање одговорни за природу тих режима. То отуда што либерализам врло лако напушта властита начела и делује као отворени цинизам у коме сила заузима место права и прокламованих норми понашања. Сила постаје право и то тако да већа сила има веће право. Идентификација силе и права једна је од главних карактеристика тоталитарних идеологија и тоталитарних система“. (Видојевић, 1997)

Друго. Једнопартијски систем власти и немогућност појаве било какве радикалне алтернативе таквом систему битно је обележје класичних тоталитарних система. У развијеним државама либералног типа, парламентарна демократија је темељна одредница система. Међутим, од зачетака либерализма као политичке теорије и праксе, постојале су напетости између слободе појединца - власника и начела слободе и једнакости за све. Како сматра Н. Бобио, „неолиберализам се данас првенствено сматра широко подржаном

економском доктрином, док се политички либерализам сматра само средством њене реализације; или се пак неолиберализам бескомпромисно опредељује за економске слободе у односу на које се политичке слободе посматрају тек као нужна последица.“ (Бобио, 1995) Аустријски економиста Фридрих фон Хајек, један од родоначелника савременог неолиберализма, инсистира на нераскидивој вези између економских слобода и слободе као такве. Тако индивидуална слобода, чији је први услов економска слобода, има вредност по себи, док је вредност демократије искључиво инструментална. Он тврди да су либерализам и демократија били прожети у време борбе против апсолутизма, али време за такву прожетост је прошло када је постало јасно да та два учења одговарају на различите проблеме. (Хајек, 1997)

Готово по правилу, цикличне економске кризе и рецесије, као израз инхерентне противуречности акумулације капитала, имале су тенденцију да се „разрешавају“ изазивањем криза и унутрашњих конфликта у неразвијеном делу света и учествовањем у њима, или вођењем отворених ратова против других држава. То је, с друге стране, јачало тенденцију да се на унутрашњем плану демократска процедура доношења одлука повлачи односно своди на узак круг елите власти. У савременим условима та правила надопуњена су и несразмером између растућих захтева која долазе из цивилног друштва и способности система да на њих одговори као и монополизацијом управљачких елита на тумачења „правила демократије“. Либерал и демократа А.Токвил је још пре два века истицао да о власти не треба судити по томе да ли је она у рукама многих или неколицине, већ по томе колико је њој допуштено да чини. „Свемоћ ми се чини сама по себи лошом и опасном. Кад, дакле видим да се право и могућност да се све чини признаје било којој сили, звала се она народ или краљ, демократија или аристократија, деловала она у монархији или републици, кажем: ту је клица тираније.“ (Токвил, 1997)

Произилази да испреплетаност центара економске, војне и политичке моћи закономерно води слабљењу плурализма и концентрацији моћи. Интереси крупног и све више милитаризованог капитала, различите нагодбе и коалиције између политичара и политичких партија које су наизглед различитих идеолошких усмерења, као и огромне количине новца врло сумњивог порекла, који се улаже у њихове предизборне кампање, није нешто ново, случајно или привремено у развоју либералне демократије. Тиме су вредности либералне демократије које су цивилизацијска тековина све мање оствариве у условима корпоративне власти, тежње за доминацијом и профитом као највишим циљем. С тим у вези Е. Влајки сматра да, „формални вишепартијски систем

САД је у ствари једнопартијски, јер политичке партије, ма како се оне звале имају заједничку идеологију, циљеве и понашање.“ Наравно то стање није карактеристика само Сједињених Држава већ у великој мери и Велике Британије.

Треће. Један од најважнијих критеријума који неки режим власти дефинише као тоталитаран, према мишљењу З.Бжежинског, је централистичко управљање и контрола целокупне економије посредством бирократске координације раније независних делова друштва. Уважавајући ту чињеницу корени могућих тоталитарних тенденција у политичкој пракси неких најразвијенијих западних држава налазе се највећим делом у корпоративној организацији капиталистичке привреде и њене органске повезаности са државом. У складу с тим тоталитаризам развијене информатичке цивилизације проистиче највећим делом из његове високотехнолошке базе. Јер, сматра Х. Маркузе, „тоталитаран не значи само терористичку организацију друштва, него и нетерористичку економско-технолошку координацију која делује посредством манипулирања потребама, додељујући интересе. Не погодује тоталитаризму само одређена форма владавине или начела партије већ, такође, одређени систем производње или расподеле који не искључује плурализам партија, новинских листова, сила протутеже и сл.“ (Маркузе, 1968) У глобалној стратегији развијених капиталистичких држава, мултинационале компаније као и разне међународне економско-финансијске институције, имају својеврсну и незаменљиву улогу. Оне се данас појављују као основни координатори интереса међународног и све више виртуелног (претпостављеног) капитала и најчешће служе као полуте којима се посредно контролишу привреде многих земаља. О томе најбоље говори податак да више од 80% светског тржишта контролише релативно мали број мултинационалних компанија, односно да светском економијом доминира 500 мултинационалних корпорација које диктирају уз помоћ ММФ-а и Светске банке економски развој на глобалном плану, при том располажући средствима и годишњим прометом који знатно надмашује бруто национални производ већине земаља у свету. (Bottomore, 1993) Данас, модерна капиталистичка држава и корпоративна привреда чији су организациони облици мултинационалне и наднационалне компаније уз мондијалистичку идеологију чине нераздвојиву целину.

Гигантска концентрација олигополског мега-капитала узроковала је стварање веома комплексног система веза и односа у светском систему капитала, али и у односима политике односно државе и привреде. Повратак политике и државе у привреду, како у националним тако и међународним

оквирима, не значи инфериорност монополистичке привреде, напротив они чине два главна аспекта постмодерног друштва, подједнако снажна и у односима међузависности. Концепт „минималне“ државе, како у доба либералног капитализма, тако и данас, много је више чинио идеолошку категорију либералне и неолибералне доктрине него реалан поредак односа, а што је Ф. Нојман убедљиво показао у анализи те државе.¹⁰ Органска повезаност државе и привреде проистиче из чињенице да мултинационалне корпорације, поред економске, имају и несумњиву политичку моћ која се повећавала упоредо са ширењем моћи империјалне државе. Њихови заједнички интереси и циљеви на међународном плану утицали су на синхронизацију стратегије и тактике како у класичном колонијалном тако и у савременом постколонијалном периоду. Њихови прерогативи су међузависни и договорно их деле. Економски раст моћних корпорација утиче директно на моћ државе која је најважнији инструмент владајуће економско-војне и политичке елите. Оне су, дакле, један од најважнијих извора моћи државе и у XXI веку. С друге стране, компаније су не само важни већ најчешће и основни инструменти материјализације државне политике на међународном плану. Зато моћне државе при реализацији своје политике полазе највећим делом од интереса својих компанија настојећи да неким политичким гестом не угрозе њихове интересе у одређеној земљи или региону. Захваљујући природи односа са мултинационалним компанијама на мондијализованом светском тржишту капиталистичка држава је данас толико ојачала и проширила своје функције да се веома удаљила од својих полазних либералних основа.

У савременим условима сарадња између капиталистичке државе и мултинационалних корпорација може се сагледавати кроз најразличитије манифестационе облике. Крај XX и отпочињање XXI века, карактерише револуција у сфери производње која се заснива на информатичким технологијама, финансијским тржиштима, виртуелном капиталу и фузионисању мега-капитала.¹¹ Поред позитивних улога у процесу глобализације привреде

---

10 Либерална држава била увек јака и моћна када су то захтевале политичка и социјална ситуација и грађански интереси. Она је водила ратове и сузбијала штрајкове, своје интересе штитила јаким флотама, бранила и проширивала границе јаким војскама, док је полицијом уводила „ред и поредак“. Нојман Ф.: *Ауторитарна и демократска држава*, Напријед, Загреб, 1974 стр.22-25.

11 Током 1998 године, у Европи је фузионисано 16317 компанија, у САД укупно 14408. У томе није обухваћено само банкарство (франкфуртско-лондонско са преко 2. билиона финансијског потенцијала) него и индустрија (фармацеутска, алуминијума, дувана), потом промет хране, медији и забава, као и војна индустрија. Светске интеграције су оличене у ОПЕС-у, СТО, ЕУ, и

и целог света, њихова заједничка делатност и наступање обилују и крајње негативним садржајима. Негативне последице здруженог наступа манифестују се најчешће кроз вештачка изазивања криза и конфликта, вођење економског протекционизма, формирање монополистичких цена и дампинга, спровођење разних економских санкција, блокада, или вршењем економских притисака посредством механизма међународних финансијских институција (ММФ, Светска банка) и уопште механизма глобалног светског тржишта. Захваљујући томе су мултинационалне корпорације постале изузетно моћан фактор посредством којег владе развијених капиталистичких земаља издижу државне интересе на глобални ниво. Отуда је сасвим разумљива подршка коју америчка, јапанска и владе западноевропских држава пружају својим корпорацијама.

С друге стране, структурни недостаци и потреба за страним капиталом у неразвијеним земљама упућује њихове владе на толерантан и помирљив однос према корпорацијама од којих очекују улагања и инвестиције. Олакшице које се при том нуде неразвијене земље омогућују компанијама утицај и овладавање готово свим областима привредног и друштвеног живота, чиме владе тих држава губе контролу и могућност усмеравања властите привреде. (Хирст, 1996) Снабдевајући технологијом или капиталом неразвијене земље, и поред тврдњи да их тиме знатно помажу, транснационалне корпорације поступају тако да од ових трансакција извлаче максималну корист. Тиме је међусобно повезивање монопола и међународни процеси интеграције у савременим условима пружило могућности за нове видове неслућене експлоатације и експанзије којима се остварује контрола над целином друштвене репродукције, инвестиција и тржишта на глобалном нивоу. То, са своје стране, изазива не само регресивне друштвено-економске процесе у виду повећања стопа незапослености, сиромаштва, унутардруштвених криза и сукоба у неразвијеним земљама, већ и феномен њиховог технолошког и кредитног ропства.

Тенденције тоталитаризма настале на основама неолибералне идеологије и корпоративне привреде, и уопште из унутрашње тоталитарне структуре компанија приметне су у целом свету. Стога је парадокс савремене корпоративне привреде не само то што разара земље у развоју, већ што собом носи и тенденцију пауперизације маса у развијеним земљама. Социолошка истраживања показују да је за „последњих 30 година, проценат средње класе на западу опао са 65% на 45%. Десетине милиона људи остају без посла, идентитета

НАТО-у. према: Ранковић, М.: *Нова парадигма моћи*, Социолошки преглед, Vol.XXXIV, No.3-4. 2000 стр.16

и будућности, док штрајкови и криминал озбиљно угрожавају естаблишмент. Због тога је једино решење за Запад наметање тоталитарне владавине остатку света“, истиче Е. Влајки.

Четврто: Слом система реалсоцијализма произвео је значајне новине у темељним обележјима тоталитаризма, пре свега у фигури непријатеља, култу вође и форми терора. Постојање непријатеља, спољашњег или унутрашњег, био је неопходан елемент тоталитарног феномена. У класичним тоталитарним режимима фигура непријатеља била је системски произвођена и ситуирана у другој раси, нацији, непријатељима пролетерске револуције или с друге стране непријатељима „слободног света“. Данас у неким високоразвијеним државама, пре свега у САД и Великој Британији, услед недостатка једног великог непријатеља, нпр. „комунизма“, системски се производе мали и средњи непријатељи расути широм неразвијеног дела света - од Балкана до Блиског истока. При томе, није реч да те државе немају велики број стварних непријатеља, очемусведоченајбољебруталанитерористичкиактиуСАДсептембра2001године, реч је много пре о потреби постојања унутарсистемске фигуре непријатеља. У ту сврху негује се и производи култ насиља, од масовне забаве и видео игара у којима је преовлађујућа експресија и тема убијање, до масовне производње, усавршавања и продаје најубитачнијег све софистициранијег оружја. На тај начин агресивност постаје преовлађујуће стање колективне свести, а убијање и смрт техничка ствар. Унутар система, у смислу његове саморепродукције, то има вишеструке функције: од обезбеђивања веће запослености, високих профита и унутрашње социјалне хомогенизације посредством идеологије безбедности, до стварања воље за доминацијом или барем контролом светских процеса. Са своје стране, то ствара друштвене околности и простор за појаву десничарских покрета, неонацистичких, ултардесничарских, националшовинистичких и расистичких група и партија, које данас јачају у развијеним западним државама. Тврдња да су то маргиналне групе и појаве узроковане разочараношћу (пре свега омладине), кризом и вакумом вредносног система услед чега постају привлачне ирационалне негативне утопије (нација, раса) јачајући менталитет подложности ауторитарним идеологијама и вођама, мора се узети крајње условно.

Макартизам као својеврсно тоталитарна идеологија и политичка пракса прогона и уништења комуниста, никада није у потпуности престао да постоји у Сједињеним Државама. Мада се никада није уобличио до те мере да постане основно обележје целокупног система, он је у различитим облицима милитантног антикомунизма остао битан орјентир ултраконзервативних

идеолошко-политичких кругова. Расистичка организација Кју Клуks Клан, иако званично забрањена у САД, и данас је активна у својим расистичким хајкама против црнаца и Јевреја, без обзира на то што је поменута држава главни „извозник“ широм планете, људских права и демократије.¹² У Великој Британији је средином деведесетих било 15 расно мотивисаних убистава док се годишње догоди 20000 расно мотивисаних напада и 230000 расно мотивисаних злостављања. (Модоод, 1997) Лепенова ултра-конзервативна десница изазвала је контроверзне расправе освојивши марта 1993 - 12,4% (3,2 милиона гласова), а на председничким изборима 1995 - 15% гласова (око 4,5 милиона бирача) док је једна трећина Француза на изборима 2002 године била ултрадесничарски оријентисана. На парламентарним изборима у Италији 1992. МСИ на челу са Мусолинијевом унуком Александром осваја 5,4 % гласова, док је у Белгији Фламански блок новембра 1991 добио 8% гласова, у Швајцарској Ауто партија 1991 - 5,1% гласова, Републиканци у Западном Берлину 1992 - 9,9% гласова, а крајем 1993 немачке службене процене наводе да у овој земљи делује 6200 милитантних и 42100 организованих екстремних десничара (Ковалски 1994) док је у бившем ДДР-у око 42% младих прихватило парољу „Немачка немцима, странци ван“, а око 30% мисли да странце треба насилно избацити. Тешко је веровати да је милионско бирачко тело дало своје гласове екстремној десници из „постматеријалистичког протеста“ или „губитка оријентације у стању аномије“. Надаље, скинхед покрети су врло активни у расистичкој кампањи против Рома и „обојених“ миграната широм западне Европе, док се неофашистички покрет у Италији врло тешко може назвати маргиналним. Екстремна десница - један од носилаца савременоих тоталитарних тенденција - настаје као производ оне струје у генези либерализма која све више потчињава слободу профиту и државним интересима.¹³ На крају развојног пута те струје је прекид с либерализмом као таквим. За ултрадесницу либерализам ће увек бити

---

12 Соx, S.M наводи да је у расним сукобима 1980 године у Мајамију убијено је 400 људи, док је 1992 године у расно мотивисаним нередима у Лос Анђелесу 60 људи погинуло а повређених је било преко 2400. *Police: Practices, Perspectives, problems*, Boston: Allin and Bacon, 1996

13 Десни екстремизам је неконзистентан, вишедимензионални образац десничарских ставова различите природе формиран у зависности од историје, политичке културе и окружења. Уперен је пре свега против либерализма и социјалистичке традиције, а у средишту му је етноцентрични национализам, коме су подређене све друге вредности. Водеће начело десног екстремизма је хијерархијски структурирана етничка заједница, чији је израз моћна ауторитарна држава са експанзионистичким и ревизионистичким спољнополитичким циљевима. Stöss R.: *Bestimmungsfaktoren des Rechtsextremismus*, u Klingemann, H. D., (et. al.) *Zwischen Wende und Wiedervereinigung - Analysen zur politischen Kultur in West und Ost-Berlin* 1990 Opladen: Westdeutscher Verlag. pp.105

сродан „комунизму“ као оличењу друштвеног зла, чак и идентичан с њим. Ови и овакви покрети далеко су од тога да дају печат целокупном западноевропском или америчком систему, али управо на таквој социо-психолошкој и идеолошкој матрици рађају се друштвене силе по духу милитантне и пракси тоталитарне.

Тоталитарне тенденције постиндустријског друштва разликују се од класичних и по томе што функције харизматског вође постају сувишне, ту улогу данас преузима сам систем. Свесно пројектована и наметана макијавелистичка филозофија, усмереност на стицање ствари и култ новца, глорификација рата кроз масовну културу и медије, ствара колективну свест спремну да подржи или толерише сваки облик насиља који тај систем спроведе над другом државом ради очувања материјалног стандарда. Технолошка, привредна и војна супериорност система, могућност покоривања и поробљавања других држава и народа повезана са потрошачком психологијом и идеологијом „богатог и демократског“ поретка, обезбеђује харизматична својства и привлачност самог система и датог режима власти.

У тој чињеници је једним делом кључ за разумевање тоталитарног карактера јавног мњења неких развијених западних земљама. С једне стране, тоталитарни карактер изражава се у толерантности употребе отвореног насиља према свима који се супротстављају датом поретак, без обзира на то да ли је у питању друга држава или нека унутрашња група са идејама које су мање-више радикална алтернатива том систему. С друге стране, тоталитарни карактер производи и идолатрију моћи која код младих људи ствара опасне илузије о брзом стицању новца кроз „војну каријеру која обећава“, ширећи „људска права“ у непознатим регионима и земљама као што су Гранада, Гватемала, Панама, Судан, Либан, Сомалија, Кувајт, Босна, Косово и Метохија, Авганистан, Ирак...

Терор као елемент тоталитарног феномена који спроводи полиција (тајна и јавна), у постмодерном масовном друштву неупоредиво је подношљивији од оног који је спровођен у класичним тоталитарним режимима фашистичког или стаљинистичког типа. Квалитативна измена у спровођењу терора јесте његов помак од непосредно физичког ка информационом терору. То не значи да физички терор или претња њиме није присутна, он (терор) је само модификован кроз рад моћних сателитских шпијунских мрежа (попут ЕША-LONA или МЕМЕХ-а), којима се може прислушкивати свака комуникација, телефон, е-маил или телекс у свету. Обавештајне службе и електронски системи праћења и надзора приватности сваког појединца, као форма терора имају тако двоструку функцију: спречавању евентуалног бунта против нехуманих тенденција масовног друштва и обликовању колективне свести јавног мњења

с циљевима официјелне политике. Након стравичног злочина над америчким грађанима 2001 године, клаустрофобичне и тоталитарне претензије су вишеструко мултипликоване. О томе довољно говори најпретенциознији од свих пентагонових пројеката који се спроводи под шифром *Total Information Awareness* (ТИА), систем тоталног надзора информација. Замисао је да се прикупи око 40 страница података о свакоме од 6,2 милијарде становника планете и обрада повери хиперкомпјутеру. Централизујући, укрштајући и обрађујући све расположиве личне податке - плаћање кредитним картицама, претплате на медије, банковне операције, телефонске позиве, посете веб-сајтова, електронску пошту, полицијске досијее, полисе осигурања, лекарске картоне и социјално осигурање - Пентагон рачуна да ће моћи комплетно да обележи и контролише сваког појединца. *Биће мање приватности, али више безбедности*, сматра Џон Л. Петерсен, председник Арлингтон института, *моћи ћемо да предвидимо будућност захваљујући међусобној повезаности свих информација које се односе на вас. Сушра ћемо знати све о вама.*¹⁴ Овакве тенденције изазивају широку забринутост хуманистички и демократски настројене интелигенције и доводе до потребе за редефинисањем традиционалне перцепције односа између личних слобода грађана и власти. Ту забринутост дели и З. Бжежински истичући да „темељна промена у односу грађанских слобода и националне безбедности, посебно у споју с јединственим америчким технолошким могућностима, могла би потпуно Америку претворити у изолован, наглашено безбедносно оријентисан и ксенофобичан хибрид демократије и аутократије са свим обележјима државе – касарне.“ (Бжежински, 2004)

Да је терор и страх за голи опстанак многих народа и држава на самом крају XX и почетку XXI века, постао једна од битних одредница постмодерне епохе, посебно неразвијеног дела света, има своју темељну емпиријску потврду. Не улазећи у страхоте догађања 1940/45, Корејског рата и стотина других војних интервенција, довољно је само поменути Вијетнамски рат, где је убијено више од 2000000 људи бомбама и хемијским оружјем, посебно диоксином који изазива тренутну смрт и уништење вегетације, док су заробљеници систематски мучени и убијани. У Ираку је 1991 године, приликом бомбардовања (болница, школа, енергетских постројења, канализације и водовода), убијено више од 100000 цивила. Према подацима Организације за храну и пољопривреду УН, само је у Ираку крајем 1995 године, од последица санкција умрло 570000 деце. Треба поменути и да је од заливског рата до 1998 године, америчка војска

---

14 El Pais, 04.07.2002

интервенисала 51 пут у тридесет страних земаља, и да се број погинулих и прогнаних у тим интервенцијама изражава у милионима.¹⁵

Рат моћне међународне коалиције САД-НАТО против СРЈ, почео је најпре против једног човека, али се бомбардовањем цивилних објеката (болница школа, стамбених насеља, избегличких кампова, затвора, аутобуса, возова, фабрика, електричних постројења, страних амбасада...) трансформисао у рат против целог једног народа. Према западним изворима, уништавајући хемијско-индустријска постројења и користећи осиромашени уранијум као муницију, готово целокупна територија некадање СР Југославије контаминирана је за многе будуће генерације.¹⁶ Број невиних жртава, страдалих као „коллатерална штета“, у току бомбардовања Авганистана у акцији *Бесконачна правда*, потом *Нейроменљива слобода* 2002. године, рачуна се на десетине хиљада.¹⁷ Зато блискоисточно, југословенско, а потом и најновије авганистанско и ирачко искуство (2003/2004), уз дипломатске манипулације и претње према новоименованим „осовинама зла“, с једне стране, служи као опомена свим народима и државама, а с друге стране, производи околност да савремени свет данас живи не у стању „отворених граница и отвореног духа“ (К. Попер) већ у осећању опште несигурности, неспокоја и страха.¹⁸

Дакле, у тежњи да значајно ограничи индивидуалност, слободе и права гарантована још од Француске револуције и Декларације о независности, да контролише приватност и целокупан друштвени живот, садржана је могућност да се једно постмодерно информатичко друштво засновано на неолибералној идеологији, масовној производњи потреба, забаве, јавног мњења и оружја претвори у својеврсан тоталитаран систем. Сједињене Државе су моћна демократска држава и велико друштво с огромним прогресом који у многим областима служи на углед читавом човечанству. Надајмо се да реалне демократске снаге у тој земљи могу да напусте неисторијски бесплодан сан о тоталној контроли свих светских процеса, апсолутној безбедности својих грађана као и слепу веру у „непобедивост“ свог војно-индустријског комплекса који производи осим профита и патње, терор, страдања и смрт.

---

15 Западни аналитичари наводе да је од 1946 до 1975 године, Америка војно интервенисала 215 пута. Према: Blachman, V.M., Kaplan S.S.: *The USE of the Armed Forces as a Political Instrument*, Brookings Institution, Washington, D.C. 2001. www.brok.edu/index/analysisandcommentary//.10.9.2003.

16 *Ибид*,

17 Подаци према *The New York Times*, 18 август, 2002

18 Збигњев Бжежински износи да је 2002 године у свету било 23 њукоба високог интензитета” који су однели око 125000 живота, 79 њукоба ниског интензитета” (са 100 до 1000 жртава сваки), те 38 њнасилних политичких сукоба” (сваки с 25 до 100 погинулих). Само 35 држава је назначено као релативно слободно од насилних, политичких превирања. *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, 2004. ЦИД, Подгорица, 2004. стр.21

ЛИТЕРАТУРА

- Gleason, A.: *Totalitarianism. The Inner History of the Cold War*, New York, Oxford University Press, 1995
- Молнар, А.: *Тоталитарна власт и модернизација*, Социологија, Београд, бр. XLIII/2000
- Арон, Р.: *Демократија и тоталитаризам*, И.К. Зорана Стојановића, С.Карловци, 1997
- Söllner, A.: *Das Totalitarismuskonzept in der Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, u: Söllner A, W. Karin (ur.): *Totalitarismus. Eine Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, Berlin: Akademie Verlag 1997
- Куљић, Т.: *О фашизму, десном екстремизму и теоријама о фашизму крајем 20 века*, Социологија, бр.XLI/4. Београд, 1999
- Видојевић, З.: *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, ИДН, Београд, 1997; *Либерални тоталитаризам*, Социолошки преглед, бр.2/1999
- Тадих Љ.: *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988
- Арент, Х.: *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1998
- Нојман, Ф.: *Демократска и ауторитарна држава*, Напријед, Загреб, 1974
- Fridrich, C., Brzezinski, Z.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard, University Press, 1956;
- Брезински З.: *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, 2004. ЦИД, Подгорица, 2004
- Vlajki, E.: *The New Totalitarian Society*, Legas, New York, Ottawa, Toronto, 1999
- Goldberg, D.T.: *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Blachwell, Oxford, 1993
- Bauman, Z.: *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press, New York, 1989
- Lyotard, J.F.: *The Postmodern Condition*, Manchester University Press, Manchester, 1984
- Бобио, Н.: *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995
- Барнет, Ј.Р.: *Мршаве године*, Глобус, Загреб, 1983 стр.210
- Schwarz, B.: *Mit o raznolikosti: američki vodeći izvozni artikal*, Sociološki pregled, No.1/96
- Patrick, M.: *Milijarde za rat i represiju: Bushov budžet za garnizonsku državu*, www.wsws.com/6.2.2004
- Wright, Q.: *The study of International Relations*, New York, 1965
- Aron, R.: *Paix et guerre entre les Nations*, Paris, 1962
- Hass, E.B., and Whitting A.S.: *Dynamics of International Relations*, New York, 1956
- Mils, R.: *Elita vlasti*, Plato, Beograd, 1998

- Friedman, G. & M.: *The future of War: Pover, Technology, and American World, Dominance in the 21 st Century*, St.Martins Press, 1998
- Ђорђевић, Б.: *Партнерство за мир - настанак, развој, имплементација*, Институт за ратне вештине, Београд, 2001
- Молнар, А.: *Тоталитарна власт и модернизација*, Социологија, бр.XLII/ 2000
- Хобсбаум, Е.: *Куда иде америчка империја*, чланак, Ле Монде Дипломатикуе, јун 2003
- Хауек, Ф.А.: *Пут у ропство*, Глобал Бок, Нови Сад, 1997
- Токвил, А.: *О демократији у Америци*, И. К. Зоран Стојановић, Сремски Карловци, Нови Сад, 1990
- Маркузе, Х.: *Човек једне димензије*, Сарајево, 1968
- Bottomore, T. V.: *Elites and Society*, Routledge, London, 1993
- Ранковић, М.: *Нова парадигма моћи*, Социолошки преглед, Вол.XXXIV, Но.3-4. 2000
- Hirst, P, Thompson G.: *Globalization in Question*, Polity Press, Cambridge, 1996
- Sklair, L.: *Sociology of the Global System*, Prentice-Hall/Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1995
- Modood, T.: *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage*, PSI, Londaon, 1997
- Kowalsky, W., Schroeder, W.: *Hrsg. Rechtsextremismus - Einführung und Forschungsbilanz. Opladen: Westdeutscher Verlag 1994;*
- Kaplan S.S.: *The USE of the Armed Forces as a Political Instrument*, Brookings Institution, Washington, D.C. 2001. www.brok.edu/index/analisisandcommentary/ /10.9.2003.

TOTALITARIANISM AND NEOLIBERALISM

- *Summary* -

From modern retrospective, it can be seen that the greatest future political danger was foreseen two centuries ago by a liberal and democrat de Tocqueville: a dictatorship of new form which due to the lack of term he described as despotism, and which today can be more precisely termed totalitarianism. This form of social order marked previous century and left tragic consequences overall nations and their cultures. As 21st century started, fascism and communism as forms of totalitarian regimes (in the sense of communist regimes as existed and as they still exist in some countries – Cuba, North Korea, or transformed into so-called capitalistic communism – China), which tended to become world orders, are not topical any more. However, today under the conditions of new world order being formed, there is an increasing number of humanistic-oriented intellectuals who think that totalitarianism is not an anachronous notion and incidental negative phenomenon in the historical development of Western political, ideological and cultural circle. The voices are becoming louder and louder pointing out that there is a new totalitarianism being created – neo-liberal totalitarianism which, as it seems, will spare no one, not one of the existing and new states, not one ethnos, language or religion, not one part of the planet.

The aim of this paper is to point at the possibility of totalitarian tendencies occurring in political practice of some developed liberal democratic states, which are essentially different in form from those "classical" Nazi, fascist or Stalinist-type tendencies. The roots of these neo-totalitarian tendencies are in the very nature of neo-liberal capitalism and its ideology, the only motive of which is to accumulate profit in favour of world capital centers and multinational companies.

